

КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ НА ФРЕСКАМА ЦРКВЕ У ДОЊОЈ КАМЕНИЦИ

Подаци о цркви

За цркву у Доњој Каменици није тачно утврђено из којег је времена. По неким изворима припада крају XIV века, али су видљиви и каснији утицаји, који ову цркву стављају у XV и XVI век.

Цркву је подигао непознати властелин, који је насликан два пута, са моделом цркве (у јужном простору наоса и на спрату).

На ктиторским композицијама нема потписа, нити има извучених линија у малтеру, за натписе.

Тадањи владар је са женом насликан у спољном нартексу. Код владара је сликар направио урезане линије у малтеру за натпис у четири реда, а написао је два реда натписа.

Црква је најмање сто година напуштена и не служи. Од 1925. године, када се срушило кубе, била је откривена у простору брода, све до 1958. године, када су у целости завршени рестаураторско-конзерваторски радови на архитектури.

Опширну обраду фресака са историјскоуметничке стране написали су Мирјана и Радивоје Љубинковић: Црква у Доњој Каменици, Старинар, САН, I, 1950, страна 53—86. На истом месту дат је и исцрпан преглед литературе.

Стање фресака пре радова

Када се срушило кубе, црква у Доњој Каменици је била отворена и један део фресака био је изложен свим временским непогодама. На површинама неза-

Сл. 1. Девојка са преслицом, детаљ из композиције Рођење Богородице, у припрати. — Fig. 1. La jeune fille à la quenouille, un détail de la composition représentant la Naissance de la Vierge, dans la narthex.

штићених зидова влага је непосредно улазила тридесет година, тако да су све преостале фреске у горњим зонама избледеле и местимично уништене од шалитре.

Структура фреско-малтера је чврста на површинама заклоњеним од влаге. Фреско-малтер је често дебео до 3 см. прављен са крупним песком и доста плевне. Малтер је стављан у слојевима. Сачувана фреско-површина је глатка. Завршне партије су сликане с е к о и врло пастуозно. Те су се површине често ољуштиле.

Кубе се је срушило јер је пукао и померио се источни зид и југоистични пиластер, док се североисточни пиластер потпуно срушио са кубетом. Такође су били пропали и кровови двеју кула, као и свод спрата, што је у словило да фреске, нарочито у горњим зонама буду у

Сл. 2. Западни зид после радова на чишћењу фресака и попуњавању оштећења. — Fig. 2. Le mur ouest après le nettoyage des fresques et le plissage des endommagements.

Сл. 3. Богородица са Христом и анђелима, друга зона олтарског простора. Већа оштећења су омалтерисана и окречена, а мања попуњена сивим малтером. — Fig. 3. La Vierge à l'Enfant entourée d'anges, dans la seconde zone de l'espace réservé à l'autel. Les grands endommagements ont été recouverts de mortier et passés à la chaux, et les petits endommagements remplis de mortier gris.

веома рђавом стању. Колико су горње површине страдале од невремена, толико су и површине на дохват руке страдале и од кише и влаге, а још више од људи, који су фреске гребли, шарали и уништавали очи и лица.

Фреске су затечене оштећене и пуне рупа. Рупе су настале ударцима, рушењем и гребањем. Више од половине насликаних глава имају изгребене очи, а често је и цела површина лица изгребена.

Свуда где је у зиду била греда, фреске су отпале, а преостале фреске поред греда су потклобучене.

Све су фреске покривене прашином и прљавштином од земље, настале прили-

ком сливања воде. Од свих површина највише је страдао западни простор наоса. Највероватније је ветар са те стране наносио кишу, снег и град, од чијих удараца су фреске на овим површинама највише ољуштене. Фреско-малтер је дебео до три сантиметра, са крупним песком, каменчићима и доста плеве. Његова крупна структура је омогућила распадање малтера вишегодишњим влажењем и сушењем.

Површина сачуваних фресака је глатка. Пошто је често сликано секо и пастуозно — те су се површине најчешће ољуштиле. Завршне партије исликавања, нарочито лица, већином су пропале. Од свих боја највише се ољуштила и отпала црвена боја.

Местимично је за фреско-малтер сликар Доње Каменице употребио недовољно устајао креч, који је одмах по сликању испрскоа. (Површине на источном и јужном зиду спрата).

На свакој сачуваној глави види се рупа од шестара, којим је нацртан ореол.

Рестаураторско-конзерваторске радове на архитектури цркве у Доњој Каменици извршио је Завод за заштиту споменика културе НР Србије 1957—58. г.

Конзерваторски радови на фрескама

На преосталих 109 квадратних метара фресака није до сада предузимана никаква конзерваторска интервенција. Током 1958. изведени су следећи конзерваторски радови:

Очишћене су. све фреске од прашине, прљавштине и местимично од свећа, шалитре и кречних премаза. Целокупно чишћење је извршено механичким средствима: шпахлом, водом, сунђерима и гумом. Чађаве површине очишћене су механички (ниша у олтару и источни зид спољног нартекса). За окамењени слој шалитре није употребљен раствор соне киселине, већ је чишћено механички (испод прозора на јужном и северном зиду спрата).

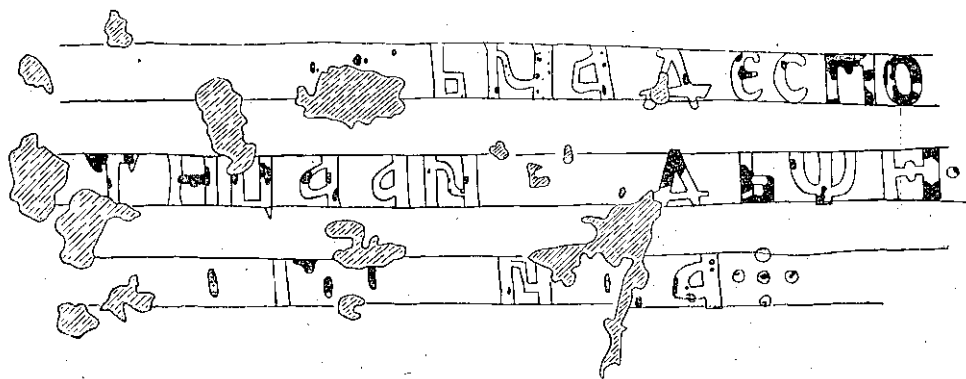
Површине новосазиданих зидова су омалтерисане и окречене жутим тоном. Чишћење закречених површина је извршено механички.

Површине са ољуштеним обојеним слојем остале су онакве какве су. Боја које се сада отиру нема.

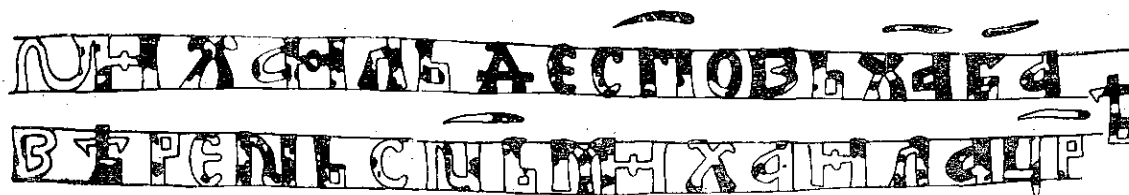
Сва оштећења, рупе и пукотине попуњене су сивим фреско-малтером. Само понека оштећења су тонирана локалним тоном. Сви оштећени делови лица и руку

Сл. 4. Теодор Стратилат и Теодор Тирон, западни зид припрате. — Fig. 4. Théodore Stratilat et Théodore Tiron, mur ouest du narthex.

Сл. 5. и 6. Натписи на ктиторској композицији. — Fig. 5 et 6. Inscription sur la composition consacrée au fondateur.

су попуњени сивим фреско-малтером, без тонирања локалним тоном. Сва велика оштећења су омалтерисана и окречена сиво-жутим тоном, тј. све површине где нема фресака.

Све потклобучене површине су пресоване. Претходно је инјектиран казеински креч. Фиксиране су ове површине: Успе-

ње Б-це, Б-ца Одигитрија, Св. Недеља и Христос Пантократор.

Трошкови радова у Д. Каменици: од 15 маја до 31 августа, динара 450.000.—

Екипа: Бранислав Живковић, сликарконзерватор, руководиоц радова, један радник и један студент.

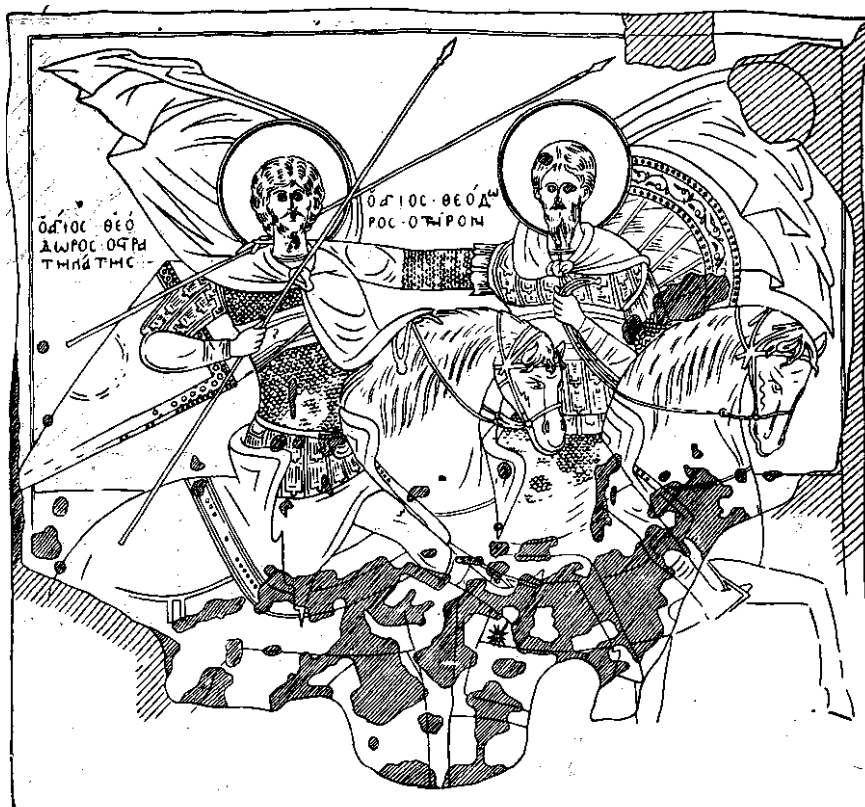
Бранислав Живковић

ПРЕГЛЕД САЧУВАНОГ И ПРОПАЛОГ ЖИВОПИСА У ДОЊОЈ КАМЕНИЦИ

Место	сачувано	пропало	било
1. Купола и падантифи	—	37,70	37,70
2. Источни простор брода	13,50	9,80	23,30
3. Јужни простор брода	14,90	7,70	22,60
4. Северни простор брода	9,80	16,50	26,30
5. Западни простор брода	9,30	10,40	19,60
6. Спољни нартекс	22,00	13,20	35,20
7. Јужна кула	11,80	14,70	26,50
8. Северна кула	13,39	10,60	23,80
9. Спрат	14,00	13,60	27,60
10. Западна фасада	0,70	0,80	1,50
Укупно кв. м.	109	135	244

Сл. 7. Оплакивање Христа (цртеж Б. Живковића). — Fig. 7. Lamentations du Christ (dessin B. Živković).

Сл. 8. Теодор Стратилат и Теодор Тирон, западни зид припрате (цртеж Б. Живковића). — Fig. 8. Théodore Stratilat et Théodore Tiron, mur ouest du narthex (dessin B. Živković).

TRAVAUX DE CONSERVATION EFFECTUÉS SUR LES FRESQUES DE L'ÉGLISE DE DONJA KAMENICA

L'église de Donja Kamenica, qui fut construite probablement vers la fin du XIVe siècle par un seigneur inconnu, fut abandonnée pendant un siècle au moins. A partir de 1925, quand s'écroula la coupole, la nef resta découverte et, par suite, les fresques furent en partie exposées aux intempéries.

Le mortier des fresques est solide, d'une épaisseur de 3 cm, contenant du gros sable et assez de vannure. Ce mortier avait été apposé par couches. La surface des fresques est lisse. Les parties finales avaient été peintes à sec et très pastueusement.

Nous avons trouvé les fresques assez endommagées et trouées à maints endroits. Ces dégâts provenaient de coups et du grattage. La plupart des têtes peintes ont les yeux grattés, et bien

souvent toute la figure est couverte d'égratignures.

Actuellement, il reste encore 109 mètres carrés de fresques conservées à Donja Kamenica. Toutes ces fresques sont nettoyées de poussière, de saletés, du salpêtre, des couches de chaux passées par endroits et de la suie provenant des bougies. Le nettoyage a été effectué par des moyens mécaniques: au moyen de la spatule, de l'eau, de l'éponge et de la gomme. Tous les endommagements, trous et fissures ont été remplis de mortier gris *a*, fresque. A certains de ces endommagements seulement on a donné le ton de l'ambiance. Les surfaces sans fresques, en tout 135 mètres carrés, ont été recouvertes de mortier et peintes gris-jaune.

B. Živković